Journal of Research & Development
Vol. 4 (Issue. 06), September, 2014
(ISSN-2230-9578)

छोडो भारत चळवळीत यावल (जि.जळगाव) तालुक्याचे योगदान

प्रा.दिनेश रामदास महाजन
इतिहास विभाग प्रमुख, कला व वि–ान महाविद्यालय, 3ÖÖ»ÖÖ¤ जि.जळगाव

महात्मा गांधींनी ऑक्टोबर १९४० पासून वैयक्तिक सत्याग्रह चळवळ सुरू केलीहोती.परंतु ब्रिटीशांचे हृदय परिवर्तन करण्यास वैयक्तिक सत्याग्रहाचा दबाव अपूरा पडला.दरम्यानच्या काळातस्ट्रॅफर्ड क्रिप्स यांचे शिष्टमंडळ भारतात येऊन गेले.या कमिशनने केलेल्या शिफारशी सर्वच पक्षांनी फेटाळल्या.त्याचवेळी जपानचीहिंदुस्थानच्या दिशेने घोडदौडसुरूहोती. जपानी फौजा भारतीय सीमेपर्यंत येऊन पोहोचल्याहोत्या. या घटनांमुळे भारतीयांमध्ये तीव्र असंतोष निर्माण –ÖÖ»ÖÖ ÆÖŸÖÖ.

भारतात सर्वत्र असंतोष वाढत असतांना १४ जुलै १९४२ रोजी वर्धा येथे काँग्रेस कमिटीने ब्रिटीशांनी ताबडतोब हिंदुस्थानसोडून जावे असा ठराव मंजूर केला.८ ऑगष्ट १९४२ रोजी मुंबई येथील अखिल भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस समितीच्या बैठकीत "Ö»Ö •ÖÖ¾Ö"ÖÖ Š¸Ö¾Ö ´Ö•Ö¸ केला.हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली जनसामान्यांची अहिंसक चळवळ सुरू करण्यÖ"ÖÖ निर्णय घेण्यात आला.

"Ö»Ö •ÖÖ¾Ö"ÖÖ Š¸Ö¾Ö ´Ö•Ö¸ –ाल्याबरोबर ब्रिटीशांनी ताठर भूमिका स्विकारली.९ ऑगष्ट1942 रोजी काँग्रेसची बैठक भरणार ÆÖŸÖÖ. `"ÖÖ»ÖŸÖ ¾ÆÖ` म्हटल्याबरोबर चालतेहोण्यासाठी एवढी वर्ष इंग्रज भारतात राहिले नव्हते.९ ऑगष्ट १९४२ च्या पहाटेच राज्यकर्त्यांनी गांधीजींसह काँग्रेसच्या वरिष्ठ नेत्यांची धरपकड केली.सर्वांना निरनिराळया ठिकाणीतुरूंगात डांबले.`†Ö´Æीतातडीने उपाय योजले,हिंदुस्थान व दोस्त राष्ट्राच्या उद्दिष्टांचे भयंकर आपत्तीपासून रक्षण केले`.असे लंडन आकाशवाणीवरून भाषण करून भारत मंत्र्याने फुशारकी मारली. नेत्यांनातुरूंगात डांबल्याबरोबर छोडो भारत चळवळ थंडावेल असेसरकÖ¸»ÖÖ ¾ÖÖ™ŸÖ ÆÖŸÖ. ´ÖÖ¡Ö ×2Ö™Ö¿Ö सरकारचा अंदाज चुकला नेत्यांच्या मार्गदर्शनाशिवाय जनतेने चळवळ सुरू केली.त्याचबरोबर इंग्रज सरकारने अत्याचारास सुरूवात केलीत्यांनी पोलिसांबरोबर सैन्यांचाही वापर केला.लोकांनी अहिंसात्मक, हिंसात्मक, भूमिगत व उघड असे चळवळीचे मार्ग चोखाळले.महात्मा गांधींनी आधीच सांगितल्याप्रमाणे निर्वाणीचा व अखेरचा लढा म्हणून जनतेनेतो चालविला.`करेंगे या मरेंगे` या निर्धाराने लढा लढविला.रेल्वे उलथवणे सरकारी कचेऱ्या लुटणे, सरकारी मालमत्ता पेटवून देणे, सापडतील त्या इंग्रज अधिकाऱ्याचे खून करणे, वाहतुकीची साधने बंद पाडणे. इ. मार्गांने चळवळ सुरू करण्यात आली.

स्वातंत्र्याच्या अखेरच्या लढयाला सुरूवात –ालीहोती.पूर्वखानदेश जिल्हयातील अनेक नेते व कार्यकर्ते मुंबईच्या अधिवेशनाला उपस्थित होते.हे कार्यकर्ते जिल्हयात परत आले.ठिकठिकाणी `चले जाव` व `करेंगे या मरेंगे` या काँग्रेससंदेशाने ¯¾Öखानदेश जिल्हा दुमदुमू लागला.पूर्वखानदेशÖŸÖ»Öयावल तालुक्यातही चले जाव चळवळीचा जोर वाढला, कार्यकर्ते खेडयापाडयात जाऊन प्रचार करू लागले.विद्यार्थ्यांनीही या चळवळीत मोठया संख्येने भाग घेतला. प्रभात फेऱ्या व सभांवरील निर्णय मोडून काढलेत्यामुळे अनेकांना अटक करण्यात आली.[1]

साने गुरूजी भूमिगत असतांना पूर्वखानदेशातील मारवड, एरंडोल, म्हसावद, अमळनेर, चोपडे, न्हावी येथील कार्यकर्त्यांच्या भेटी घेऊन त्यांना मार्गदर्शन व प्रोत्साहन दिले.त्यासाठीत्यांनी कधी शेतकऱ्यांचा वेष धारण केला.तर कधीते धोतर, कोट, पगडी, उपरणे घालूनते शेठजी बनले. ९ ऑगष्ट १९४२ ते एप्रिल १९४३ पर्यंत म्हणजे जवळपास नऊ महिनेसाने गुरूजी भमिगत राहून कार्य क¸ÖŸÖÆÖŸÖ.[2]साने गुरुजी भूमिगत असतांना चोपडा येथे काही दिवस राहिल्यानंतरतेथील स्वातंत्र्य सैनिकांनी त्यांना बैलगाडीने यावल पर्यंत पोहोचविले. तर यावलच्या स्वातंत्र्य सैनिकांनीसाने गुरुजींना भुसावळपर्यंत पोहोचविले.तेथुनसाने गुरुजी मुंबईला गेले.[3]

१९४२ च्या छोडो भारत चळवळीत जळगाव, भुसावळ, अमळनेर येथील शाळांमधील विद्यार्थ्यांप्रमाणेचयावल तालुक्यातील3ÖÖ»ÖÖ¤ येथील न्यू इंग्लिश स्कूलमधील विद्यार्थ्यांनीही भाग घेऊन प्रभात फेऱ्या, निषेध मोर्चे काढून ब्रिटीश धोरणांचा निषेध केलेला दिसून येतो.[4] यावल तालुक्यातील भालोदचा परिसरहा भूमिगत चळवळीचा अड्डाच बनलेला होता.या भागात टेलिफोनच्या तारा वारंवार तोडण्यात येतहोत्या.त्यामुळे ब्रिटीश प्रशासन अडचणीतसापडलेहोते. ¯ÖÖवखानदेश जिल्हाधिकाऱ्याच्या ४ ऑक्टोबर 1942 च्या गोपनीय पत्रानुसार, २ †ÖŒ™Ö²ार १९४२ रोजी महात्मा गांधींच्या जयंती निमित्त भालोद गावात मिरवणूक काढण्यात आली. त्याप्रसंगी भालोद गावाजवडील टेलिफोनचीŸÖÖ¸ŸÖÖ›ण्यात आ»ÖÖ.या घटनेत सहभागी 51 स्वातंत्र्य सैनिकांना अटक करण्यात आली.[5]5 †Öक्टोंबर १९४२ च्या कलेक्टरच्या गोपनीय पत्रानुसार, भालोद येथील स्वातंत्र्य सैनिकांनी पुन्हा एकदा भालोद गावावरून जाणारी टेलिफोनचीतारŸÖÖ›»ÖÖ. भालोद गावातील लोकांकडून वारंवार होणाऱ्या या कृत्यामुळेसंपूर्ण गावाकडून सामुदायिक दंडाची रक्कम वसूल करावी यासंबंधी लवकरच निर्णय घेण्यात येईल असेकलेक्टरने आपल्या गोपनीयपत्रात सूचीत केलेले दिसून येते.[6]

13 †ÖŒ™ंबर १९४२ रोजी यावल तालुक्यातील फैजपूर येथील चावळीतील रेकॉर्ड जाळण्याचा अयशस्वी प्रयत्न –ाला.लाकडी×ŸÖ•Ö¸Ö»ÖÖ असलेल्या फटीतून केरोसिनमध्ये भिजविलेला कापडी चिंध्या आलमारीत टाकण्यात आल्या ¾ा आग लावण्यात आली. आगीमुळे अंदाजे

१०० रुपयांचे नुकसान –ाले. फैजपूर येथीलहायस्कूलमध्ये खिरोद्याचे जे विद्यार्थी शिकतहोते, त्यांनीचहे कृत्य केले असावे असÛ पोलिसांचा संशय होता. तथापि पोलिसांना सुगावा लागला नाही.[7]

पूर्वखानदेश कलेक्टरच्या 25 †ÛŒ™Û2Û¸¡ 1942 च्या गोपनीय पत्रानुसार, १८०० फूटतारायंत्राचीतारही फैजपूर व यावल याच्या दरम्यान अनोळखी व्यक्तींनी चोरुन नेली.त्याची पोलिसांकडून कसून चौकशी करण्यात आली.[8]

पूर्वखानदेश कलेक्टरच्या 29 †ÛŒ™Û2Û¸¡ 1942 च्या पत्रानुसार, तारायंत्राच्या तारा यावल आणि फैजपूर यांच्या दरम्यान पुन्हातोडण्यात आल्या.त्यावेळी कलेक्टरने Š¸¡ावीक खेडे गावांची नावे निश्चित करुन त्या खेडेगावांना मोठया प्रमाणावर दंड व ठराविक मर्यादेत राहून वसूल करण्याचेŠ¸¡ ×¾Û»Û. ज्यामुळेसततचे घातपात घडणार नाहीतव लोकांमध्ये दहशत पसरेल अशीत्याची कल्पना होती.[9]

31 †ÛŒ™Û2Û¸¡ 1942 च्या पूर्वखानदेश कलेक्टरच्या गोपनीय पत्रानुसार, यावल तालुक्याततारायंत्राच्या तारा पुन्हातोडण्यात आल्या.ŸÖÃÛ“Ûहिंगोणा गावातील टपाल पेटी चोरुन नेण्यात आली. Ÿयाबद्दल चौकशीकरण्यात आली.[10]

सरहद्द गांधीच्या अटकेच्या निषेधार्थ ३१ ऑक्टोंबर १९४२ रोजी यावल, हिंगोणे, फैजपूर या ठिकाणीहरताळ पाळण्यात †Û»ÖÖ.ŸÖÃÛ“Ûतारायत्र निकामी करण्यात आले.[11]

रावेर व यावल दरम्यान फैजपूर जवळ पुन्हा १८ नोव्हेंबर १९४२ रोजीतारातोडण्याची घटना घडली.ही या भागातील तिसÛ¸¡ किंवा चौथी घटना असावी.तारांच्या सुरक्षिततेची जबाबदारी गावकऱ्यांवर राहील व अशा घटनांची पुन¸¡Û¾ÛÇÛ –ाल्यास गावावर सामुहिक दंड बसविण्यास येईल अशी आजुबाजूच्या गावातून दवंडी पिटविण्यात आली.[12]

१९ नोव्हेंबर १९४२ रोजी रात्री ८ वाजेच्या सुमारास डिस्ट्रीक्ट मॅजिस्ट्रेटच्या अहवालात यावल येथील ÃÛ2Û-जजचे न्यायालय जाळण्याच्या निष्फळ प्रयत्नाची नोंद आढळते.[13]

पूर्वखानदेश कलेक्टरच्या ३० नोव्हेंबर १९४२ च्या गोपनीय पत्रानुसार, यावल तालुक्यातील भालोद गावाच्या हद्दीत ४ ऑक्टोबर व ५ †ÛŒ™Û2Û¸¡ 1942 रोजी टेलिफोनच्या तारातोडण्यात आल्यामुळे शेवटी जिल्हा दंडाधिकारी यांनी भालोद गावासाŠÛ 1000 ¹ý. ¤>¡ ¾ÛÃÛ»Û करण्याचेŠ¸¡ ×¾Û»Û.या खेडयांचा महसूल ८६९२ रुपये ÆÛŸÖÖ आणि घरपट्टीचा कर ग्रामपंचायतने५७५ रुपये वसूल केलाहोता. नुकसानीची अंदाजेकिंमत कळविण्यात आÛली नाही.[14]

4 ×>ÃÛ2Û¸¡ 1942 च्या कलेक्टरच्या पत्रानुसार, यावल तालुक्यातील भालोद परिसरात टेलिफोनच्या तारातोडण्याचे प्रकार वारंवार घडत असल्याने शेवटी सरकारने भालोद व आमोदा या गावांवर प्रत्येकी १००० रुपयांचा सामुहिक दंड आकारण्याचा निर्णय घेतला व त्याप्रमाणे ताबडतोब या गावांमधून सामुहिक दंडकलम ३ (ड) नुसारवसुल करण्याची कार्यवाही करावी असा आदेश कलेक्टरने काढलेला दिसून येतो.[15]

21 जानेवारी १९४३ रोजी भालोदच्या स्वातंत्र्य सैनिकांनी पुन्हा एकदा फैजपूर-यावल दरम्यानची दोन मैल लांबीची तारतोडून दळणवळण यंत्रणा उध्वस्त केली.क्रांतीकारकांनीही योजना अतिशय नियोजनपूर्वक स्वयंस्फूर्तीने केलीहोती.या कार्यात गावातील बऱ्याचशा लोकांचा सहभाग असल्याचेÃ¯ÛÂ™ –ाले.कलेक्टरच्या मते, तारा तोडल्याबद्दल भालोद गावातील रहीवाशांवर नुकताच १००० रु.चा सामुदायिक दंड लादण्यात आलाÆÛŸÖÖ.परंतु या गावातील रहीवाशांना हा कठोर असा धडा वाटतनाही.या गावातील रहिवाशांवर सामुदायिक दंड लादण्याची योजना आहे. परंतु सध्याच्या गुन्हयाबद्दल जे रहिवासी जबाबदार असतील अशांवर सामुदायिक दंड लादण्याÃÛ¤³ÖÖŸ लवकरच कळविले •ÖÛ‡»Ûअसा निर्णय घेण्यात आला.[16]

यावल तालुक्यातीलहिंगोणा येथे पोस्टाची पिशवी वाहून नेणाऱ्या पोस्टमनला दबा धरून बसलेल्या काही लोकांनी लुटले.हा गुन्हा २६ जानेवारी १९४३ रोजी दुपारी १:३० वा. घडला. पोस्टमनला लुटणारेतीन खादीधारीतरूणहोते.ते विद्यार्थी असावेत अशी शंका कलेक्टरच्या गोपनीय पत्रात व्यक्त केलेली दिसून येते.याच भागात पुन्हा एकदा टेलिफोनच्या तारातोडण्यात आल्या.त्यामुळे प्रतिबंधात्मक सामुदायिक दंड त्या भागातील खेडयांवर लादण्यात येईल अशीताकीद कलेक्टरने दिलेली दिसून येते.[17]

भालोद येथील टेलिफोनतारतोडण्यात आमोदे येथील धोंडू अवसू चौधरी यांचाही सहभाग होता.त्यांनी सावदा स्टेशनते ±Ø•Ûˆ¯Ö¸¡-भालोद पर्यंतच्या टेलिफोनतारातोडून त्या विहीरीत टाकल्या.त्यासाठी ब्रिटिशांनी त्यांच्यावर पकड वारंट काढलेहोते.दोन महिनेते पोलिसांना सापडले नाहीत.मात्र सावदा येथेत्यांनी ब्रिटिश विरोधी मिरवणूक काढली असता ते पकडले गेले. त्यांना सहा महिन्यांची शिक्षा –ाली व त्यांना धुळे येथील तुरुंगात पाठविण्यात आले.[18]

टेलिफोनतारतोडण्यात भालोद येथील रामदास पुरुषोत्तम चौधरी यांचा महत्वाचा सहभाग होता.त्यांनी भूमिगत राहून ब्रिटीशांची दळणवळण यंत्रणा उध्वस्त व्हावी म्हणून टेलिफोनच्या तारतोडल्या व क्रांतीकारीसाहित्याचा गुप्तपणे प“ÖÖ¸¡-प्रसार केला.[19]

”Ø>Û 3ÖÖ¸¡ŸÖ “ÛÔ¾ÛÔØŸ¡ भालोद येथील काशिनाथ दयाराम चौधरी यांनी मनमाड येथे मिलिटरी डेपोतीलहमालांच्या संपात पुढाकार घेतला. त्याबद्दल त्यांना दोन वर्षे शिक्षा ठोठावण्यात आली.[20] मुरारी रामजी चौधरी व जयराम गरबड चौधरी यांनी भूमीगत आंदोलनातील कार्यकर्त्यांना व स्वातंत्र्य सैनिकांनासहाय्य व आश्रय दिला.[21] लिलाधर श्रावण चौधरी यांनी चले जाव चळवळीत सभा मिरवणुकांमध्ये भाग घेतला. त्याबद्दल त्यांना अटकहोऊनतीन महिनेसक्तमजूरीची शिक्षा ठोठावण्यात आली.सुटकेनंतरही पुढे आठ

महिनेते स्थानबध्द होते.[22] शंकर धनाजी –ांबरे यांनीही १९४२ च्या चलेजाव चळवळीत सभा-मिरवणूकांमध्ये भाग घेतला. त्यांना नऊ महिनेसक्तमजूरीची शिक्षा देण्यात आली.[23]

न्हावीचे लक्ष्मण कौतिक, फैजपूरचे‡“”ÍÕ¸Õ´Õ “ÕÕ–Õ¸Ã³ÕÕ»ÕÕ¤“Õ ¸Õ´Õ¤ÕÃÕ “ÕÕ–Õ¸Ã गुलाबराव पाटील आपापल्या गाव परिसरात आंदोलन पेटविण्यात आघÕ>Ã¾Õ¸¡ ÆÕÖÝÕ.[24]

सरकारने जिल्हा व सर्व तालुका कॉग्रेस समित्या बेकायदा ठरवून त्यांना कुलुपे घातली.त्यामुळे सर्व खादी भांडारे भूमिगत चळवळीची केंद्रस्थाने बनली.तसेच न्हावी गावच्या महानुभाव मठामध्ये भूमिगत स्वातंत्र्य सैनिकांचे असेच एक केंद्र कार्यरतहोते.या लहानशा मठातसैनिकांना मार्गदर्शन करण्यासाठी ऑगस्ट क्रांतीच्या केंद्रीयसंचालनालयाचे एक पुढारी अच्युतराव पटवर्धनएसाने गुरुजी, ´Õ–Õ लिमये व अनंत वासुदेव सहस्त्रबुध्दे यांच्यासारखे मोठे नेते आलेहोते.यावरुन न्हावीच्या मठातील या पुढाऱ्यांच्या भेटीला मोठे महत्व होते. मात्र या परिसरात बॉम्बस्फोट घडवून आणण्यास लायक असे एकही ठिकाण नसल्यानेतसे काहीच घडले नाही.[25]

संदर्भ साधने :-

१ भोगे रामभाऊ, जळगाव जिल्हयातील स्वातंत्र्याच्या गतइतिहासाचे सिंहावलोकन, जळगाव, १९८८, पृ.१12

2 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, ¯Õ.66,67

3 ÷Õ•Õ¸ÕÉÕ ´ÕÕÆनलाल छोटालाल (स्वातंत्र्य सैनिक), चोपडा, यांची १०/०५/२००७ रोजी घेतलेलीमुलाखत

४ चौधरी कि.का. (संपादक), महाराष्ट्र राज्य गॅ–ेटिअर, जळगाव जिल्हा, मुंबई, १९९४, पृ.१४३

5 Maharashtra State Archives, Mumbai, Home Dept. (Spl.) File No.1110 (6) A (10) 1942, Dated 4 Oct. 1942

6 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, Dated 5 Oct.1942

7 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, Dated 15 Oct.1942

8 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, Dated 25 Oct.1942

9 Maharashtra State Archives, Mumbai, Home Dept. (Spl.) File No. 1110 (58) A-9 , 1942-43, Dated 29 Oct. 1942

10 Maharashtra State Archives, Mumbai, Home Dept. (Spl.) File No.1110 (6) A (10) 1942, Dated 31 Oct. 1942

११ चौधरी के.के, जळगाव जिल्हयातील स्वातंत्र्य लढा, मुंबई, १९९७, पृ.१३४

12 Maharashtra State Archives, Mumbai, Home Dept. (Spl.) File No.1110 (6) A (10) 1942, Dated 18 Nov. 1942

13 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, Dated 19 Oct.1942

14 Home Dept. (Spl.) File No. 1110 (58) A-9 , 1942-43, Dated 30 Nov. 1942

15 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, Dated 4 Dec.1942

16 Maharashtra State Archives, Mumbai, Home Dept. (Spl.) File No. 1110 (50) c (10) 1943-44 Dated 23 Jan. 1943

17 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, 29 Jan. 1943

१८ लेले केशव गोविंद (संपादक), स्वातंत्र्य लढयातील आमचा सहभाग, जळगाव, २०००, पृ.108

१९ कुंटेभ.ग., स्वातंत्र्य सैनिक चरित्र कोश, महाराष्ट्र राज्य, पश्चिम महाराष्ट्र, खंड-1, ´Í²Ö‡, 1979, ¯Õ.229

20 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, ¯Õ.120

22 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, ¯Õ.229

23 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, ¯Õ.237

24 चौधरी के.के., जळगाव जिल्हयातील स्वातंत्र्य लढा, मुंबई, १९९७, पृ.१३३

25 ¯Õ¾ÕÕŒŸÕ, ¯Õ.135